

Нормотактика як складова державної правової політики

Н. М. Оніщенко

завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент НАПрН України

У статті розглядається взаємодія та взаємообумовленість елементів соціального регулювання, зокрема, права та моралі. Автор пропонує визначати процес, що пов'язаний з розвитком усіх визнаних державою соціальних регуляторів (особливо моральних) з метою забезпечення більш досконалого регулювання суспільних відносин, як «нормотактику».

Ключові слова: нормотактика, соціальне регулювання, право, мораль, моральність, соціальні норми, правові відносини.

В статье рассматривается взаимодействие и взаимообусловленность элементов социальной регуляции, в частности, права и морали. Автор предлагает определять процесс, который связан с развитием всех признанных государством социальных регуляторов (особенно моральных) с целью обеспечения более совершенной регуляции общественных отношений, как «нормотактику».

Ключевые слова: нормотактика, социальная регуляция, право, мораль, нравственность, социальные нормы, правовые отношения.

In the article is examined co-operation and interconditionality of elements of the social adjusting, in particular, rights and morals. An author suggests to determine a process, which are related to development of all social regulators (especially moral) acknowledged

the state with the purpose of providing of more perfect adjusting of public relations, as «normo tactic».

Keywords: *normo tactic, social adjusting, right, moral, morality, social norms, legal relations.*

Сучасна теорія держави і права демонструє потужний категоріальний апарат, апарат визначення певних теоретичних конструкцій, правових генералізацій, що складають інструментарій у розкритті тих чи інших процесів праводержавотворення в сучасному світі.

В такий спосіб досить цікавим питанням є питання співвідношення, а інколи навіть співіснування чи необхідності застосування певних теоретичних моделей. Кожна з таких моделей правових явищ повинна виконувати властиву їй методологічну функцію. І тут слід визначитися з критеріями науковості, традиційної методології, раціональності, що сформувалися в рамках загальної теорії держави і права.

Досить часто, і це виправдано, невеликий коефіцієнт корисної дії правопізнавальних конструкцій визначається недосконалими дефініціями, інколи недостатньою або неповною їх розробкою, в деяких випадках, невиправданою захаращеністю синонімічних термінів, а також дефіцитом методологічних засобів, що викликано значним бурхливим розвитком державно-правових інститутів в умовах демократичних трансформацій.

Крім того, слід мати на увазі, що установлений категоріальний апарат у сфері теорії держави і права не є догматичним і константним, він може і повинен поповнюватися новими категоріями та поняттями відповідно до вимог сучасного правового розвитку. Цього вимагає і логіка наукового дослідження, і розуміння права як явища соціальної дійсності [1].

На наш погляд, такою спробою нового пізнання правових явищ, що матиме важливе методологічне значення, може слугувати запровадження у загальну теорію держави і права категорії «нормотактика», яка близько стикається з категоріями «правове регулювання», «правовий вплив», «соціальні норми» і, в першу чергу, «соціальне регулювання» тощо. Спробуємо це мотивувати. Не викликає сумніву, що явище «соціальна регуляція» досліджено в нашій науці досить ґрунтовно [2]. Втім, не викликає сумніву і той факт, що дослідницька увага здебільшого зосереджувалася саме на матеріальній стороні пізнання (сутність різновидів соціальних норм, їх виникнення, природа тощо), а не на функціональному «навантаженні», тобто аналізі окремих процедурних аспектів, дії соціальних норм, що демонструють співвідношення, рольове «навантаження» соціальних норм на певних етапах просторово-часового розвитку, їх взаємовплив, «взаємопосилення», взаємообґрунтування спільного існування у просторі та часі. Крім того, слід враховувати демонстрацію того, що при певних умовах занепад однієї групи соціальних норм може викликати і викликає дисфункції розвитку іншої групи. Йдеться передусім про моральні і правові норми в сучасному суспільстві. Виявлення взаємозв'язку та специфіки всіх видів соціальних норм є важливим для з'ясування їхньої соціальної цінності.

За всієї своєї відносної самостійності право, як і інші види соціальних норм, здійснює свої регулятивні функції не відособлено, а в єдиному комплексі й тісній взаємодії з іншими соціальними регуляторами.

Соціальні функції моралі, звичаїв, традицій значною мірою ідентичні функціям права. Різниця полягає в соціальній значущості суспільних явищ, що регулюються мораллю, традиціями і правом. Інакше кажучи, у механізмі соціального регулювання спостерігається своєрідний розподіл ролей між правом, мораллю, звичаями, традиціями у ви-

конанні одного й того ж завдання – упорядкування суспільних відносин.

Соціальне призначення права та інших соціальних норм виявляється в їх функціональному призначенні – регулятивному, охоронному, економічному, політико-ідеологічному, виховному тощо.

Системна цілісність усіх соціальних норм забезпечує соціальне регулювання, але є принципова відмінність кожного виду.

Усі соціальні регулятори (право, мораль, релігія) нормативні, і всі соціальні норми мають свої специфічні санкції. Специфіка цих санкцій обумовлена об'єктивною природою й особливостями цих різних, по суті, видів.

Наявність зв'язків між різними компонентами в суспільстві є необхідним способом існування як людей, так і їх об'єднань та суспільства. Адже виробнича, політична, виховна діяльність людини та об'єднань можлива лише у спілкуванні з іншими людьми і іншими компонентами суспільства.

Значна частина суспільних відносин характеризується суперечливими інтересами їх учасників. Одним з основних способів узгодження суперечливих інтересів суб'єктів суспільних відносин є нормативне регулювання. Суспільство, держава, окремі соціальні прошарки розробляють правила, які передбачають варіанти поведінки в тому чи іншому випадку, ситуації, для того, щоб досягти поставленої мети і в той же час не порушити прав та інтересів інших людей і їх об'єднань. Слід зберегти певний розумний баланс різних соціальних регуляторів певного суспільства.

Провідний принцип нормативного регулювання був чітко виражений ще християнською заповіддю – «не роби нічого іншому такого, що не бажаєш собі сам».

Соціальні норми виникли як спосіб управління справами суспільства і забезпечення узгоджених дій між його членами.

Соціальне нормативне регулювання здійснюється двома способами:

Встановлення заборон на дії, які визнаються небезпечними для суспільства та їх окремих членів. Зокрема, забороняється посягати на здоров'я інших людей, їх власність, можливість розпоряджатися своїм майном, розпалювати національну і релігійну ворожнечу тощо.

Закріплення в загальнообов'язкових правилах – соціальних нормах – прав і обов'язків учасників відповідних відносин. В такому правилі обов'язково вказуються ті права, які мають учасники відносин, і їх обов'язки щодо один одного та інших членів суспільства.

Завдяки соціальним нормам, в суспільстві створюється стабільність і порядок у відносинах між людьми та їх об'єднаннями. Обираючи той чи інший варіант поведінки, людина усвідомлює коло своїх прав і обов'язків для того, щоб стати учасником відповідних відносин.

Як уже неодноразово зазначалося в юридичній літературі, найбільш дієвими регуляторами суспільних відносин є право і мораль.

Як уже підкреслювалося на початку нашого викладу, занепад моралі не може не позначатися на появі дисфункцій правового розвитку в певних просторово-часових вимірах. Саме стабільність моральних норм, моральна «переконаність» суспільства, повага до усталених загальнолюдських канонів поведінки призводить до сприйняття настанов права, поваги до нього, до підвищення авторитету цього найбільш дієвого соціального феномену.

Право і мораль – регулятори суспільних відносин, які ніколи не характеризувалися «неподоланими» перешкодами або «кам'яними мурами» між собою. Межі між ними досить рухливі. Причому, як неодноразово зазначали вчені-правознавці, соціологи, філософи, «мораль» швидкоплинно перетворюється на право в результаті глибоких соціальних криз, розладу тощо [3].

Спробуємо проаналізувати чітку взаємозалежність та взаємоузгодження соціальних регуляторів саме на прикладі категорій права та моралі.

Право є формою здійснення пануючої в суспільстві моралі. В той же час мораль визнає протиправну поведінку антисуспільною, антиморальною.

Норми моралі мають важливе значення як для правотворчої діяльності, так і для реалізації права: перш за все, для процесу реалізації прав, свобод і законних інтересів людини. Правозастосовувач без можливості спиратися на моральні норми не може вистіти справедливе рішення [4].

Мораль є важливим соціальним інститутом, сукупністю принципів, поглядів, оцінок, переконань, що історично склались і розвиваються, та заснованих на них норм поведінки, що визначають і регулюють ставлення людей один до одного, до суспільства, держави, сім'ї, колективу, навколишньої реальності. Головне в моралі – це уявлення про добро та зло.

В етичних явищах присутні два моменти: особистісний момент, що характеризує внутрішню свободу індивіда й самосвідому мотивацію поведінки, та позаособистісний момент – моральні погляди, уявлення, вдача, норми людських відносин, що склались в даній культурі, соціальній групі, спільноті, суспільстві. Перший належить до характеристики моралі, другий – моральності. Коли говорять про мораль соціальних груп, спільнот суспільства, йдеться, по суті, про моральність, тобто про групову й загальносоціальну вдачу, цінності, уявлення, відносини, норми, установлення. Мораль виступає як внутрішній саморегулятор поведінки індивіда, моральність – як зовнішній регулятор. При цьому можливе поєднання та узгодження дії обох регуляторів [5].

Відмінна особливість моралі полягає в тому, що вона виражає внутрішню позицію індивіда, його вільне й самосвідоме

рішення того, що є добро, зло, честь, гідність, справедливість у людських вчинках тощо [6].

У моралі вирішальне значення має рівень елементарних вимог, імператив, схвалення, заповіді. Ядром їх є Христові заповіді-одкровення, що концентрують у коротких формулах цінності істинно духовної людяності.

Слід зазначити, що в суспільстві, в якому занепадає мораль, моральне «навантаження» лягає на інші соціальні регулятори, наприклад, на релігійні норми. Про це свідчать останні наукові публікації, конференції та методологічні семінари [7].

Моральними правилами керуються люди за велінням власної совісті, розумінням свого морального обов'язку. На право, мораль та інші соціальні норми покладено соціальне завдання регулювати суспільні відносини. Регулятивна функція є головною функцією, оскільки мораль регулює поведінку людей у всіх без винятку сферах суспільного життя. Регулятивна сила моралі, як і будь-якої соціальної норми, полягає в тому, що в основі її вимог покладено певний обов'язок.

Вищезначені функції моралі суттєво впливають на змістовну насиченість правових норм. Вони не можуть не позначатися на гармонії правових відносин, не відтворювати категорії добра, справедливості, гідності у певному суспільстві з відповідним рівнем цивілізованості. Саме занепад моралі в нашому суспільстві, зниження рівня, не тільки правового, а й морального виховання молоді, призводить до появи таких ТV проєктів, як «Вагітна в 16» (телеканал СТБ), що демонструє не тільки порушення загальнолюдських норм співжиття, а й багатьох норм діючого законодавства України.

Заниження уваги суспільства, державницьких інституцій та структур, окремих посадовців до моралі, як важливої сфери цивілізованого розвитку, обов'язково призводить до того стану в законодавстві, який

ми легко можемо спостерігати і в нашому суспільстві.

Сьогодні право здебільшого сприймається як:

1. Знаряддя для силового забезпечення, проведення певної політики.

2. Як засіб здійснення певних управлінських завдань.

3. Як веління держави.

За цих умов соціальне призначення права функціонування, правової системи зводиться виключно до регламентації суспільних відносин, що не залишає простору для автономного регулювання, ініціативної діяльності громадян та їх різноманітних об'єднань, врешті-решт – для реалізації невід'ємних прав та свобод людини.

Не слід зайвий раз констатувати, що це, в свою чергу, породжує масовий правовий нігілізм в суспільстві.

За цих умов відбувається зростання кількості законів, що прямо не пов'язано із ефективністю правового регулювання, оскільки недоліки «поганого» законодавчого регулювання вирішуються за рахунок прийняття нових «кращих законів», а потім – ще «кращих».

В такий спосіб маємо значний правовий масив, який загалом відповідає необхідним стандартам, але є на сьогодні абсолютно не діючим в суспільстві і не сприйнятим суспільною свідомістю.

Жодне явище не може підтримуватися, поважатися, цінуватися в суспільстві, якщо не виконує належним чином властивих йому функцій та суспільних завдань [8].

На наш погляд, суттєве покращення ситуації з проблемою правореалізації, ефективністю правової регулювання, подоланням масового правового нігілізму може відігравати процес, який пов'язаний із забезпеченням належної уваги та розвитком окремих соціальних регуляторів: норм моралі, релігійних норм, етичних, естетичних норм, можливо, деяких звичаєвих, зокрема, ділових узвичаєнь. Останні відігра-

ють важливе значення в умовах акумуляції та інтерференції правових систем суспільності.

У зв'язку з цим пропонуємо зосередити певний вектор наукової уваги на категорії «нормотактика» – діяльності, спрямованої на розвиток раціонального співвідношення соціальних норм суспільства в певних просторово-часових координатах з метою найбільш ефективного регулювання суспільних відносин.

У сучасній суспільній науці є обґрунтованим погляд на суспільство як на цілісний соціальний організм. «Іманентною і дуже важливою його властивістю є організованість, упорядкованість суспільних відносин, що утворюють соціальне життя, а отже, й об'єктивна потреба їх соціального регулювання...» [9]. Порядок у суспільстві є необхідною умовою його нормальної життєдіяльності. Це врегульованість, стабільність, узгодженість всіх соціальних регуляторів, злагодженість відносин, певна гармонія в поведінці людей. Від рівня суспільного порядку залежить стан громадського й особистого спокою й безпеки; отже, порядок – це велике благо для суспільства й особи. Без належної уваги суспільства до перерахованих соціальних регуляторів, поваги до них окремих соціумів та індивідів неможливо створити дієвий, ефективний, правовий захист прав, свобод і законних інтересів Людини.

Метою соціального регулювання є забезпечення певного рівня системності суспільства шляхом визначення меж свободи суб'єктів і закріплення їх обов'язків. Існування й розвиток соціального регулювання, його місце й функції в суспільному житті характеризуються певними закономірностями:

кожне історично конкретне суспільство об'єктивно вимагає чітко визначених норм поведінки, інакше неминуче настануть негативні наслідки для соціальної системи – її неорганізованість. Норми, які відображають

обсяг та інтенсивність соціального регулювання, залежать від вимог даної суспільної системи, від етапу розвитку суспільства, рівня його організованості, механізму взаємодії (зближення) з іншими правовими системами. Чим складніші суспільні відносини, тим більша необхідність їх узгодження, тим значнішими є такі норми;

з розвитком нормативного регулювання суспільство усе більше звільняється від стихійно-природних елементів, усе більше пов'язується з потребою вираження й забезпечення об'єктивних соціальних інтересів у поведінці людей;

з розвитком соціального життя відбуваються зміни якості регулювання, ускладнення, удосконалення регулятивних засобів, їх диференціація та інтеграція. Це визначає необхідність появи нових засобів соціального регулювання, тобто правових норм, але не означає і не може означати нівелювання, зникнення невинуватеного в суспільстві занепаду інших соціальних поведінкових регуляторів. Отже, створюється

свого роду система (архітектоніка) регулятивних механізмів.

Архітектоніка соціального регулювання багато в чому залежить від їх збалансованої взаємодії між собою. В такий спосіб пропонуємо в рамках толерантного наукового обговорення та дискусії визначити необхідною складовою правової політики держави, окремим вектором суспільного розвитку, елементом прогностичної функції права «нормотактику» – процес, пов'язаний з розвитком усіх визнаних державою соціальних регуляторів (особливо моральних), з метою досконалішого, відповідного вимогам цивілізованого суспільства регулювання сучасних суспільних відносин. Так, у сучасних наукових розвідках неодноразово підкреслювалося, що саме державна правова політика, крім інших факторів, прямо залежить від рівня правової культури, врахування традицій, моральних якостей, установ та цінностей пересічних громадян та посадових осіб різного рівня, особливостей їх менталітету та психології [10].

Список використаної літератури

1. Так, наприклад, тільки в 80-х роках ХХ ст. в науковий обіг була введена категорія «правова система». Ще пізніше категорії «правове життя», «правова дійсність» тощо.
2. Понятие и виды социального регулирования. Особенности правового регулирования // Общетеоретическая юриспруденция: учеб. курс: учеб. / под ред. Ю. Н. Оборотова. – О.: Фенікс, 2011. – С. 34-45.
3. Толкачова Н. Є. Звичаєве право: Навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – С. 59.
4. Протасов В. Н., Протасова Н. В. Лекции по общей теории права и теории государства. – М.: Издательский Дом «Городец», 2010. – С. 266.
5. Толкачова Н. Є. Вказ. пр. – С. 37 та ін.
6. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади права і культури // Право і культура: теорія і практика / Міжнародна наукова конференція. – К.: МП «Леся», 1997. – С. 4-5.
7. Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: історія, сучасних стан та перспективи розвитку: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 387 с.; Див. матеріали методологічного семінару «Право – Християнство – Особа: аспекти взаємодії», який відбувся 15 грудня 2011 р. в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.
8. Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи. – К.: Юридична думка, 2011. – С. 9-23.
9. Алексеев С. С. Общая теория права. – М., 1981. – Т. 1. – С. 57.
10. Курс лекцій з питань законотворчості: навч. посіб. – К.: МП «Леся», 2011. – С. 65.